

ZAGREBAČKA USMENA TRADICIJA IZMEĐU LJUBAVI I POLITIKE

LJILJANA MARKS

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Predaje o Manduševcu te legenda o čudotvornom spasenju slike Majke Božje Kamenite polazišta su za razmatranje o različitim pojavama folklorizma. U prvom se dijelu komentiraju događanja oko ponovnog otvaranja Manduševca 1987. godine. U njima se prepoznaje ljubav prema gradu, simbolima njegova identiteta i tradiciji što je bila zatirana posljednjih pedeset godina; u drugom se dijelu analizira uporaba lokalne legende u obilježavanju dviju sličnih proslava: obilježavanja dvjestote obljetnice čudesnog spasenja slike Majke Božje Kamenite 1931. i 900. obljetnice Zagreba 1994.

U svojim je radovima Dunja Rihtman Auguštin veoma često postavljala pitanja "uporabe folklor" izvan autentičnoga konteksta u kojemu nastaje, čuva se i prenosi te korištenje njegovo poglavito u političke svrhe (Rihtman-Auguštin 1991, 1992).

"I kad to želi, etnolog ne uspijeva zaobići svijet politike, niti se može 'praviti' kao da politički život ne utječe na fenomene poput 'kulture', 'običaja' ili 'naroda'. Odnosi moći i političke i druge borbe za moć, htjeli to mi ili ne, dobrim dijelom obojit će naše stavove prema prošlosti i tradiciji jednako kao i našu percepciju suvremenih političkih zbivanja..." (Rihtman-Auguštin 1992:25).

Svim je folklorističkim pojavama zajedničko, bez obzira radi li se o političkim, nacionalnim, turističkim, zabavnim, medijskim i inim manifestacijama folklorizma "da se određeni fenomeni tradicijske kulture izvode izvan svog prvobitnog sidrišta, u novim funkcijama i s novim ciljem" (Bausinger 1969:5).

U etnološkoj i folklorističkoj literaturi nema jednoznačne i precizne definicije pojma folklorizma. Sam je termin relativno neutralan, te se u literaturi uz iscrpan prikaz raznolikih primjera češće postavlja pitanje perspektive pojave nego pitanje pojave same. Gotovo se redovito spaja s političkim, gospodarskim, turističkim interesima, te se govori o primijenjenoj etnologiji ili o konstruirajućoj i zaigranoj tradiciji.¹ Istraživanja u različitim zemljama pokazuju i različite pojavnosti folklorizma, ali su jasno vidljive usporednice.

Folklorističke su manifestacije mnogo češće vezane uz folklorni ples i glazbu te narodne nošnje ili izvedbu običaja, što je i razumljivo, jer upravo ti folklorni oblici omogućuju, čak gotovo zahtijevaju, javnu prezentaciju. Usmena književnost kao da je ostala po strani i netaknuta takvim procesima folklorizma.

Dva zagrebačka primjera, predaje o Manduševcu te legenda o Majci Božjoj Kamenitoj, donekle opovrgavaju ovaj navod.

Zdenac Manduševac

Od vrlo starih zagrebačkih predaja iz tematskoga kruga o postanku imena grada, jedna je bila dugo gotovo potpuno zaboravljena, ali je intenzivno ponovno zaživjela za Univerzijade u Zagrebu godine 1987. Riječ je o Manduševcu.² Prilikom rekonstrukcije tadašnjega Trga Republike otkriveni su temelji zdenca zatrpana potkraj 19. stoljeća. Zdenac je od srednjega vijeka bio najvažnijim izvorom pitke vode za čitavo podgrađe, a služio je i za napajanje stoke; poslije je bio pregrađen u zdenac s vodoskokom. "Kako su u staro doba rijetke kuće imale vlastite studence, služili su se purgari plemenitoga varaša Zagrebečkoga obilno vodom sa Manduševca i orsaški put od Kamenih vrata do studenca vrvio je osobito

¹ Fenomen folklorizma temeljito je u svoje dvije studije, *Vom Folklorismus in unserer Zeit*, 1962:177–209; *Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde*, 1964:9–57., analizirao Hans Moser te se kasniji radovi i u njemačkoj i u hrvatskoj etnologiji i folkloristici dobrim dijelom pozivaju na ta dva rada. Upućujem i na tekst Maje Bošković Stulli, *O folklorizmu*, 1983:209–249, gdje se iscrpno komentiraju spomenute Moserove studije te analiziraju folklorističke pojave u hrvatskoj kulturi od ilirizma do naših dana.

² Historijat starih predaja o Manduševcu od Krčelića preko Tkalčića i Šenoe sve do njihove suvremene obnove pod utjecajem medija upravo 1987. godine, prikazan je u knjizi M. Bošković-Stulli 1991:64–75.

ujutro i navečer od građanki i njihovih službenica koje su na glavi nosile vodu na Gornji grad. Po studencu nazivao se u XVIII. stoljeću Manduševcem početak Illice i sama Harmica."³ Gradska se općina tijekom stoljeća brinula za taj zdenac i u 19. st. podigla je oko njega željeznu ogradu posred koje je na kamenom stalku podignut "kandelabar", visoki stup s pet petrolejskih svjetiljki. Kasnije je uklonjena ograda, a poslije nje i stup (Šimčik 1933:541). Uklanjanje Manduševca, sudeći prema napisima u ondašnjem *Obzoru*, nije Zagrepčanima bilo bezbolno. Navodim taj napis jer će ponovno otkrivanje Manduševca, gotovo stotinu godina kasnije, izazvati mnogo veću buru.

"Manduševac. I opet jedan dio staroga Zagreba nestat će do koji dan. Tako pada spomenik za spomenikom koji će se za koju godinu jedva i spominjati. Koji se od starih Zagrebčana nije toliko puta puta napio svježe zdrave vode na Manduševcu, koji se od njih ne sjeća života koji je ovdje vladao dok još Zagreb nije imao vodovoda i valjanih bunara? I djevojke i momci dolazili su ovamo po vodu i koliko ljubavnih žedja nije tu ugašeno i ugovorena sudbina za budući život. Mnoga će se valjana gazdarica sjetiti mladih dana i požaliti kad uzčita da za koji dan neće više biti Manduševca, ovog ugodnog stjecišta iz starih boljih i ugodnijih vremena. Na svjetiljci, koja je tu odvajkada smještena namjestit će se vodovod da služi i nadalje pučanstvu na trgu nu sav ostali izkopani prostor zasuti će se. I tako će dojučeršji naraštaj jedva i znati za Manduševac."⁴

Ivan Tkalčić je 1889. godine napisao, pozivajući se na listine, da se Manduševac spominje kao puteus Manduseuch prvi put u 14. st. i otada mu nalazimo spomena u zagrebačkim srednjovjekovnim spomenicima (Klaić 1982:213—215). Izvor se nalazio "u kući gospoje Arko u Bakačevoj ulici, naprama 'Bicloj raci' do mosta; od toga zdenca puni se vodoštrk na Jelačićevom trgu" (Tkalčić 1889:XIV). Taj se "vodoštrk" na Jelačićevu trgu zove isto tako Manduševac i on je zapravo predmetom našega zanimanja.

Usmene predaje o Manduševcu

Prvi je predaju o postanku vrela, koliko mi je znano, spomenuo hrvatski pisac Baltazar Adam Krčelić u knjižici *Življenje bl. Augustina Kazoti*, što ju

³ "Kad su varmeđije g. 1759. dobivale grbove, Manduševac je ovjekovječen i na grbu zagrebačke županije, koji se sastoji od grbova kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije među kojima se u sredini nalazi štitić sa stijenom iz koje na cijev izvire voda" (Šimčik 1933:541).

⁴ "Obzor prije sto godina", *Vjesnik*, 27. rujna 1995.

je objavio 1747. godine. Ivan Tkalčić predaju donosi točno prema Krčelićevu kajkavskom zapisu⁵ (Tkalčić 1889:VIII).

Predaja priča da su za vrijeme višemjesečne strašne suše u 14. stoljeću presahli svi zdenci u gradu. Biskup Kažotić je u to doba gradio dominikancima "klošter pod gradom svojem" i obratio se Bogu molitvom i "procesiju izpeljal i pod svoj grad idući, motikum nekoliko zemlje odkopal i voda taki pošla na vekivečni Zagreba zdenec". Neki su taj zdenac, prema predaji, nazvali Zagreb "kakti vu kojem vode vsigdar bi bilo zagrabiti", ali je češće zvan Manduševac.⁶

Ivan Tkalčić naveo je o zdencu i drugu priču, koja nema elemente čuda: prema njoj, tim je krajem u vrijeme strašne suše prolazio ban sa svojom vojskom, svi iznemogli od žedī. No, ban je zataknuo svoj mač u zemlju "i iz ove prsnu vrelo žive vode, na što ban viknu: zgrabite! Od tuda, veli se, i Zagrebu ime". Dakle tu postoji zvukovna asocijacija između riječi 'zgrabiti' i imena Zagreb.

Prema trećima, kazuje Tkalčić, ban je viknuo djevojci koja je stajala kraj vrela: Mandušo, zgrabī - pa je vrelo prozvano Manduševac, a mjesto Zagreb⁷ (Tkalčić 1889:VIII–IX).

Predaja o lijepoj Mandi najpoznatija je zagrebačka predaja. Postoje gotovo kontinuirani zapisi različitih varijanti te predaje u usmenim kazivanjima u gradu Zagrebu još od prošloga stoljeća; istodobno s tim gradskim zapisima postoje i pričanja o Manduševcu skupljena u okolici Zagreba.

U selima oko Zagreba zabilježene su i objavljene prije Drugoga svjetskog rata predaje o postanku Zagreba, koje su sadržajno podudarne s Tkalčićevim tekstovima.⁸

Dvije je predaje šezdesetih godina našega stoljeća u Šestinama i Resniku zabilježio Nikola Bonifačić Rožin. U Resniku se kazivalo da je u hiži na Manduševcu živio "vrač kakti coprnjak" po imenu Zagreb. Vodom

⁵ Augustin Kažotić je bio Trogiranin, dominikanac i teolog, vrstan govornik, diplomat, znanstvenik zavidne erudicije, čovjek pun dobrote i iskren prijatelj siromašnih - govorili su o njemu brojni suvremenici; bio je zagrebački biskup od 1303. do 1318. Prvi je Hrvat kojega je Crkva proglasila blaženim. "Oduševljavala su ga hodočašća, proštenja i procesije, iako je bio svjestan da neki dolaze samo zato da se opiju, potuku, pjevaju nedolične pjesme i vode kolo u kojem vragometno plešu" (Šanjek 1994: 6. studenoga).

⁶ B. A. Krčelić opisuje u svome ljetopisu strašnu sušu što se sručila na hrvatske zemlje 1651. "Presahnuli su zamalo svi zdenci. I Manduševac je bio suh, a u potoku Medveščaku tek pedalj vode. Nije bilo dovoljno ni za piće" (Sijerković 1995:2. lipnja). To mi je jedini znani zapis da je Manduševac ostao bez vode. Od svih zagrebačkih redovnika samo su dominikanci izabrali podgrađe za svoje boravište. Njima je biskup Kažotić, kako to navodi Krčelić, sagradio samostan.

⁷ Cjeloviti tekstovi donose se u knjizi Marks 1994: br. 3. *Zgrabite!* i br. 4. *Mandušā*.

⁸ Marks 1994: br. 7. *Kak je Zagreb dobio ime Zagreb* i br. 5. *O postanku grada Zagreba*.

iz zdenca je liječio ljude i govorilo se: "Idem Zagrebu vraču", pa su prema njemu mjesto nazivali Zagrebom.⁹ U predaji iz Šestina, zabilježenoj istih godina, narod s biskupom moli Majku Božju Remetsku da usliši molbe vjernika i pošalje gradu kišu jer vlada nezapamćena suša. Majka Božja Remetska usliši molbe vjernicima, i prvi koji su na povratku stigli do katedrale, našli su grabicu iz koje je potekla voda. Biskup je rekao ministrantima da zagrabe. "I od tog vremena se grad zove Zagreb."¹⁰ Tu su kontaminirana dva najčešća motiva: nepresušni izvor, uz postanak kojega se veže čudo, i pučko etimološko tumačenje imena grada od značenja glagola zgrabiti.

U selu Blatu kraj Zagreba kazivali su "da je pod Zagrebom pozoj", zmaj. Kad se on pomakne, grad se strese. Za vrijeme nekog potresa izbilo je vrelo, čiju je ljekovitu vodu narod rukama grabio, pa je mjesto po tome dobilo ime.¹¹

Ako je predložak tim pričama djelomice i bio u pisanim tekstovima, one su se usmenim prenošenjem transformirale i pritom poprimile karakteristične oblike usmene predaje.

I u nekim je narodnim pjesmama sačuvan spomen na zdenac Manduševac. Naziv Manduševac javlja se u pjesmama katkad kao opće ime za studenac, a u te je pjesme očito došao iz neke od pjesama u kojima se spominjao zagrebački Manduševac, jer je malo vjerojatno da je još negdje postojao zdenac istoga imena (Šimčik 1933:541–542). Međutim, postoje zapisi u kojima se nedvojbeno spominje zagrebački Manduševac.¹²

Predaje o Manduševcu zabilježio je oko 1960. godine Nikola Bonifačić Rožin i u samom Zagrebu. Jednu je kazivala Ivana Fischer. Bila je dirigentica i u to je doba stanovala u Demetrovoj ulici br. 5, u kući Late Mihalovića. Tu se mnogo i često razgovaralo o najrazličitijim gradskim zgodama, anegdotama, šalama. Nažalost ne znamo od koga je Ivana Fischer čula priču i je li možda poznavala Tkalčićeve i Šenoine verzije i prema njima uobličila novu cjelovitu priču. "To više nije isprekidano i fragmentarno, no ujedno sugestivno kazivanje usmene predaje

⁹ Predaju iz Resnika kazivala je 1967. Ana Pepelnjak, majka Stjepana Pepelnjaka, folklorista i priređivača "Resničke svadbe", koji je i sam rekao da poznaje priču i da se kazivala u selu, što upućuje na njezin mogući život (Marks 1994: br. 8. *Postanak Zagreba*).

¹⁰ Marks 1994: br. 5. *Kak se je grad Zagreb prozval Zagreb*.

¹¹ Bonifačić Rožin 1960.—1980. Pastiri koji su N. Bonifačiću Rožinu propovijedali o pozaju u zemlji, poznavali su i priču po kojoj je ime Zagreba nastalo od riječi zgrabiti.

¹² Ta je "historijska poskočica", kako je naziva Šimčik, tematski podudarna s predajama o turskom osvajanju Zagreba. Želje turskoga paše da oskvrnc i opljačka biskupski dvor i zagrebačku katedralu, a konja napoji na zdenac Manduševcu odgovaraju pašinim prijetnjama Zagrepčanima iskazanima u predaji o Medvedgradskom topu (Marks 1994:br. 57. *Medvedgradski top* i br. 58. *Grički top*).

neobrazovanih ljudi iz zagrebačke okolice, nego je brižljivo sastavljena cjelovita priča, u kojoj je nekoliko prijašnjih varijanata pretočeno u suvislo povezanu cjelinu, ispričanu književnim stilom. To je oblik usmenog pripovijedanja u gradu, bliži literaturi nego usmenoj tradiciji" (Bošković-Stulli 1991:72; Marks 1994:58).

Ne znamo koliko se priča u Zagrebu pripovijedala između dva rata. Izvjesno je da nije bila potpuno zaboravljena. Nalazimo je u *Čitanci za pripravni i niži odio šegrtskih (zanatičkih) škola* iz 1926. godine. U toj se čitanci u tekstu pod imenom *Zagreb* govori o gradu, o položaju njegovu, povijesti, opisuju se znamenitosti, a u bilješkama su tekstovi dviju priča, o Manduševcu i o Crnoj školi. Priređivači su ih vjerojatno izabrali kao reprezentativne priče o gradu.¹³

Moj znanac mi je pričao da mu je u Zagorju djed govorio da se "Zagorec rodi s malom maturom, a kad dojde na Jelačić plac i napije se vode, postane doktor". Postoje i podaci da se priča o Manduševcu šezdesetih godina ovoga stoljeća pričala učenicima u zagrebačkim školama na nastavi zavičajne povijesti. Bila su to zapretana i pasivna znanja (Bošković-Stulli 1991:73).

Hrvoje Hitrec u nadahnutom lirskom predgovoru knjizi *Zagreb - hrvatska prijestolnica*, tekstu koji je sentimentalno putovanje kroz prošlost Zagreba gledanu i oživljenu vlastitim uspomenu od djetinjstva do današnjih dana, spominje i priču o Manduševcu kao nepreciznu i nesigurnu legendu koja je poratnih dana njega i njegovu generaciju uvodila u zagrebačku povijest:

"Zdenca Manduševca tih poratnih godina nije bilo, ali je živio u usmenom kazivanju i na starim razglednicama. U vitrinama altdesht kredenca pronalazili smo razglednice sa slikama Rima, Berlina, Pariza, Venecije, Napulja i Zagreba. Na nekim zagrebačkim pisalo je: Harmica, ili Trg bana Jelačića, a radiło se očito o trgu koji smo mi poznavali pod imenom Trg Republike, makar su odrasli i dalje govorili o Jelačić-placu. Na fotografiji bijaše nešto ograđeno željeznim rešetkama, a ispod je pisalo: Manduševac. Vrlo zanimljivo. Na naša pitanja o čemu se radi, dobili smo priču o djevojci Mandi koja je navodno tamo na izvoru grabila vodu, kadli je naišao neki žedni vitez i Manda mu zagrabila malo vode, te je tako grad dobio ime Zagreb. Priča nam se

¹³ "Zagreb je veoma star grad. O imenu grada imade više priča. Tako se pripovijeda, da je kraj, gdje danas leži Zagreb, bio pust. Za vrijeme vladanja hrvatskih kraljeva narodne krvi došao je jedan ban sa svojoj vojskom neke sušne godine ovamo. Nigdje nije bilo vode. Od silne želje stali mu vojnici umirati od žeđe. Ban zabode svoj mač u zemlju, iz koje procuri svježa voda, i vikne svojoj djevojci:

"Mandušo! Zagradi vode!"

Od tog doba prozva se taj bunar, koji je još do nedavna bio u današnjoj Bakačevoj ulici, Manduševac, a mjesto Zagreb. Ime toga mjesta moglo je nastati i od toga što se smjestilo za brijegom" (*Čitanka...* 1926:96—97).

već tada činila dosta tankom, premda je zagrebačka voda i dan-danas tako dobra da joj nijedan voćni sok nije ravan" (Hitrec 1994a:17).

Književna obradba predaje o Manduševcu

Predaja je doživjela i svoju književnu obradbu u djelima hrvatskih, poglavito zagrebačkih književnika.

Tako je u 19. stoljeću, već prije Tkalčića, spjevao August Šenoa pjesmu *Zagreb*, prema priči, kako sam spominje u bilješci uz pjesmu, što ju je kao dijete čuo u kući od sluškinje. Pjesma se svojim sadržajem potpuno podudara s Tkalčićevom predajom o banu. Ostaje neistraženim i nepotvrđenim jesu li Šenoa i Tkalčić u isto vrijeme u gradu čuli dvije podjednake varijante priče o Manduševcu i objavili svaki svoju pjesničku, odnosno proznu verziju ili je Šenoina pjesma posredno utjecala na Tkalčića, pa ju je on možda samo prozno uobličio.

U toj davnoj, maglovitoj dobi
Ovom pustinjom i samotnom stranom
Silnoj vojsci poći kob ukobi,
Silnoj vojsci, a pod slavnim banom.
Tu si vojska sva taborom legnu,
No joj grlo ljuta žeđa spregnu;
Svaki viče: "Vode, vode daj!"
Otkud vode? - suh je cijeli kraj.

(...)

Tu se bane dosjetio brže,
Iz korica kao žarku munju
Mač junački s crne zemlje trže,
I zatakao mač svoj oštri u nju,
A na mjestu, gdje ga ban zabode,
Uvis prsnu zraka bistre vode.
"Z a g r e b i t e , momci", viknu ban,
"Spaseni smo, život sačuvan!"

(...)

Davno minu ova zгода veće,
Ime bana ne spominje pjesma,
Al' što reče, sreća ne poreče
Jošte teče živa ona česma;
"Z a g r a b i t e " ban je prorokovo -
I životom stvori mu se slovo:
Povrh gore, i uz kitni dol;
Svanu "Z a g r e b ", kraljevski naš stol

(Šenoa 1933:41—43).

I najpoznatija i najčitanija hrvatska spisateljica povijesnih trivijalnih romana Marija Jurić Zagorka svoj roman *Kći Lotrščaka* s podnaslovom *Čarobna priča o Manduši zlatokosoj i postanku slavnog kraljevskog grada na sedam kula* započinje i završava usmenom predajom: o Mandi priča na početku, a završava pričom o spasenju slike Majke Božje

Kamenite. Ona čak ide dalje od usmene tradicije: poput luka povlači sastavnicu među tim dvjema pričama koje uokviruju i njezin roman i legendarni Zagreb.

Zagorka nedvojbeno polazi od poznate predaje o Mandi na zdencu i žednome banu. Prema kompoziciji i stilizaciji prvoga dijela predaje sigurno je jedan od izvora bio i Tkalčić jer je Zagorka i za svoja druga književna djela crpila povijesne podatke iz Tkalčićevih radova. Međutim, priču o čudotvornoj manduševačkoj vodi, te da ne može zaboraviti Zagreb onaj tko je se napije, morala je Zagorka čuti u usmenom kazivanju ili možda izmisliti. Taj navod potvrđuju zapisi usmenih priča, primjerice ona zapisana 1967. u Resniku o vraču koji je imao kuću na Manduševcu i ljekovitom je vodom liječio ljude, te zapis iz Gornjega grada isto tako iz šezdesetih godina (Marks 1994:57–58).

Zagorka dalje razvija vlastitu fabulu kojoj je predaja o Manduševcu samo okosnicom. U istom se romanu navodi, dakako literarno adaptirana, i najpoznatija zagrebačka legenda: Bogorodičina slika, nađena uz napuštenu Mandu u zvoniku Lotrščaku, prema Zagorkinoj je interpretaciji slika koja je "resila kapelicu što je sazidala banica Manduša koja napoji mladog bana na njegovu putu i probudi ga na nov život" (Zagorka 1989:373). Slika čuva Mandu i Manda sliku sve do kraja romana, do požara na Griču. Zagorkin opis tog požara i spasenja slike podudarni su s Krčelićevim zapisom o čudotvornom spasenju slike Majke Božje Kamenite.

Dakle, Zagorka u roman unosi dvije najpoznatije zagrebačke priče koje međusobno sadržajno povezuje, za što nema nikakve potvrde u usmenim kazivanjima. Ali značajno je još nešto: te priče, poglavito predaja o Mandi i postanku grada nisu samo dekor, slikovit folklorni okvir u narativnom postupku tog trivijalnog povijesnog romana već su događaji opisani u predaji istodobno i temelji romaneskne radnje.

Valja pretpostaviti i da je tijekom vremena Zagorkina priča o Manduši mogla povratno utjecati i na usmena kazivanja o Manduševcu, jer je to jedan od vrlo čitanih romana te najpopularnije hrvatske spisateljice.

Dramatiziran je i već ga desetak sezona s mnogo sentimenta i ljubavi igra "Glumačka družina Histron" na ljetnoj pozornici Opatovina u Zagrebu u sklopu Zagrebačkog histrijskog ljeta. Predstava je postala zaštitnim znakom ljetnoga Zagreba. Obnovljena je u čast obilježavanja 900. obljetnice grada Zagreba. Na plakatu što je tom prigodom tiskan, Borislav Vujčić se poziva na predaju, na nježnu priču o Mandi koja zavjetuje mir pučanstvu, ali i ljubav prema gradu. U tome ozračju i priča, i roman, i predstava istodobno postaju simbolima ovoga grada, njegova identiteta.

"Gradovi koji imaju svoju legendu, pa bila ona i bajkovita ozračja, ujedno imaju i zajamčen identitet. Svoju duhovnu uporišnu točku. Naravno povijesne mijene, silništva i bahatosti često osporavaju one prozračne temeljnice 'duše grada'. (...) Za naš grad koji u svojoj legendi ima izvor, bistru vodu, identitet bjeline je više nego očit."¹⁴

Znakovito je da u obilježavanjima gradskih obljetnica predaja o gradu odjednom postaje nezaobilaznim posrednim svjedočanstvom poetske prošlosti i identiteta grada, pa i domovine. Časopis *Zagreb*, što ga je uređivalo i tiskalo *Društvo Zagrepčana* u svojim rubrikama nije gotovo nikad donosio folklorne priloge, premda je bio utemeljen za proučavanje i objelodanjivanje priloga iz svih vidova zagrebačkoga života. Međutim, u svečanom četverobroju toga časopisa 1942. godine, u povodu 700. obljetnice Zlatne bulve, donose se dva prizora iz Zagorkine "poviestne drame" *Kći Lotrščaka*: prizor iz I. čina, Mandušina priča o postanku grada sa sedam tornjeva i posljednji prizor iz V. čina: čudotvorno spasenje Majke Božje Kamenite.¹⁵ I takvo prigodničarsko upućivanje na usmenu tradiciju, premda posredno, prema Zagorkinu romanu, predstavlja vrst folklorizma: dvije priče - predaja o postanku grada i legenda o Majci Božjoj Kamenitoj - trebale bi predstavljati sačuvane simbole prošlosti i ujedno biti zalogom budućnosti.

"Slučaj" Manduševac

Do promjene odnosa prema predaji o Mandi i postanku Zagreba, zapravo do obrata, došlo je u ljeto 1987., kad je otvoren i obnovljen zdenac Manduševac. Zagrepčani su se kao rijetko dotada počeli spontano okupljati oko starog novog zdenca i bacati novac i za svoju sreću, ali i za sreću grada. Sva su ta živa događanja vratila samosvijest i gradu i

¹⁴ Borislav Vujčić, *Grad* (tekst s plakata predstave *Kći Lotrščaka*, datum 15. 6. 1994.).

¹⁵ *Zagreb, Mjesečnik društva Zagrepčana*, br. 8–12, god. X. kolovoz-prosinac 1942: 203–206.

U prvoj polovici 1931. godine sastalo se u Maksimiru nekoliko starih Zagrepčana na proslavi 50. obljetnice završetka IV. razreda pučke škole, te se tu rodila ideja o okupljanju svih koji su svojim radom uzdigli Zagreb "do njegove današnje visine" kako bi dalje širili lokalni patriotizam. 27. 11. 1931. osnovano je Društvo Zagrepčana, čiji je Upravni odbor odlučio 1. srpnja 1933. izdavati društveni list *Zagreb*, koji će se u prvo vrijeme tiskati kao mjesečnik. U tom je prvom broju upućena i čitateljima molba "da poznate porodične ili ostale anegdote iz staroga Zagreba dostave redakciji lista, jer takav materijal najbolje prikazuje ljude i prilike tadanjeg Zagreba". List je izlazio kontinuirano od 1933. do 1944. godine. Nažalost u njemu se, osim navedene, nisu donosile priče ni drugi folklorni zapisi iz grada Zagreba, već zaista crtice iz povijesti, te anegdote i zgode o poznatim Zagrepčanima. Svoje je razgovore s poznatim Zagrepčanima na stranicama lista objavljivao i jedan od urednika Rudolf Habeduš - Katedralis. I ovo prigodničarsko upućivanje na usmenu gradsku tradiciju donosi se iz pisane književnosti.

građanima i "Jelačić plac" je postao velikim gradskim okupljalištem i pozornicom.

I sama sam tih toplih ljetnih dana i večeri bila svakodnevno na Trgu i nastojala dokučiti što je to odjednom otvorilo grad, donijelo nova raspoloženja. U tom sam mnoštvu bila istraživač, ali istodobno i vrlo emotivno angažirani sudionik mnogih zbivanja. Bila je to gotovo idealna istraživačka situacija u kojoj su se rasplinule granice između istraživača i istraživanih i svi smo bivali povremeno i jednima i drugima.

Teško je reći u kojem su trenutku priče o Mandi ponovno iskrsnule iz zaborava. Razgovarala sam s ljudima oko zdenca i činilo se da odjednom svi oduvijek poznaju i predaju, i pjesmu, i bana, i priču da je voda ljekovita, te ako je se netko napije, neće više zaboraviti Zagreb. Većina ljudi s kojima sam razgovarala kazala je da su pjesmu, prema tome i priču o Mandi, čuli na radiju. Pjesma se tih dana često svirala na radijskim programima i zagrebačkih i lokalnih radio-postaja.¹⁶

Tada mi je čovjek pedesetih godina ispriповijedao kako je vitez na konju došao do Manduševca i ugledao lijepu djevojku. Zamolio je čašu vode, na što mu je ona rekla: "Čuvaj se. Ako se napiješ ove vode, uvijek ćeš se amo vraćati." Vitez se napio vode. Čovjek je rekao da je priču čuo, a nije je pročitao. Istom je zgodom neka žena pričala priču o biskupu koji je zabio svoj štap u zemlju, i tu je potekao izvor. Čini joj se da je to čula na radiju.

Događanja oko Manduševca, poglavito kolebanje gradskih vlasti oko sudbine kamene kocke, jedinog sačuvanog ostatka nekadašnjeg stupa s "kandelabrom" što je bio u sredini zdenca, mobilizirala su gotovo svu zagrebačku javnost: građane, novinare, povjesničare umjetnosti, etnologe, gospodarstvenike, gradske dužnosnike - i izazvala najrazličitije komentare.

Pokušat ću ih ukratko oživjeti da se vide razmjeri zanimanja za taj oživljeni zagrebački zdenac:

Tisak je sustavno pratio iskapanja na današnjem Trgu bana Jelačića, ali nitko nije ni slutio što će se doista dogoditi. Službeni je tisak pratio

¹⁶ Popularnu pjesmu *Zagrabi, Mando, zagrabi*, skladao je Mario Mihaljević, tekst je napisao Vojo Šiljak, a pjevao je Stjepan Đimi Stanić. V. Šiljak mi je rekao da je tekst o Mandi negdje pročitao, ne sjeća se gdje, pa je prema tome napisao stihove za šlager. Dio teksta glasi:

"To legenda priča stara
bila jednom Manda bajna.
Grabila je iz bunara,
a voda je bila sjajna. (...)
Zagrabi, Mando, zagrabi,
zagrabi bilo čime.
Za bregom rođen je ovaj grad
i Zagreb je dobio ime."

iskapanje zdenca i podržavao sve radove, jer je nastojao opravdati ogromne troškove što su ih i grad i država potrošili za uređenje središnjega trga. Tako je objavljena vijest i o lijevanju ukrasne i zaštitne ograde.¹⁷ Njih su kasnije zamijenili napisi o novčićima što se ubacuju u vrelo za sreću,¹⁸ koje pak uskoro zamjenjuju članci o problemima s velikom količinom mokrih papirnatih novčanica. Zanimljivo je da je od otvaranja vrela Manduševca pa do problema s novcem prošlo tek dvadesetak dana. Događaji su se smjenjivali nevjerojatnom brzinom pa otuda valjda i tako mnogo različitih napisa.¹⁹ U Zagrebu je boravio i tadašnji predsjednik Ujedinjenih naroda, Pérez de Cuéllar. Prošetao je gradom i prolazeći pored Manduševca, bacio je u zdenac za sreću najveću tadašnju novčanicu.²⁰

Istodobno s praćenjem stvarnih radova oko zdenca, u tisku su se počeli pojavljivati i članci koji su u naslovu spominjali i predaju, ili samo Mandu i vrelo, dakle temu predaje (u tisku su je češće nazivali legendom).²¹

Znakovito je da se u to doba u člancima koji tematiziraju Manduševac pojavljuju i drugi naslovi koji asociraju i neke druge motive usmenih predaja, primjerice "Kovčeg s manduševačkim blagom", u kojemu se izriječom kaže da se starinski kovčeg brzo "napunio blagom, ali nisu ga zakopali ni sakrili na pusti otok, već je odnesen u banku, a ide za održavanje i uređenje Trga".²²

Oko sredine srpnja pojavili su se napisi treba li na kamen na koji su se bacale novčanice staviti kip Mande ili piramidu e da bi se onemogućilo bacanje novca, a oko zdenca bi se ostavile kasice za novac. Napisi u novinama vrlo su često prizivali predaju.

Tako u *Vjesniku* od 15. srpnja 1987. piše o budućim kasicama, ali se J. Šipek, autor članka, pita "Hoće li štedne kasice od pleksiglasa biti isto tako privlačne za građane kao i Manduševac, imaju li one moć legende i ispunjavaju li želje? (...) Zašto plastična piramida u srcu povijesne legende Zagreba, po kojoj je naš grad i dobio ime, kada su građani željeli na tom mjestu vidjeti kip Mande?"

¹⁷ *Večernji list*, 26. VI. 1987:7.

¹⁸ "Sreća u Mandinu vrelu", *Večernji list*, 5. srpnja 1987:5; "Želje u vreći", *Večernji list*, 7. srpnja 1987.; "Manduševac želja", *Vjesnik*, 8. srpnja 1987.

¹⁹ "Manduševac: Novac teče, voda ustajala. Dosad milijarda i pol", *Večernji list*, 23. srpnja 1987.; "Zastao Manduševac. Novac preopteretio 'srce'", *Vjesnik*, 23. srpnja 1987.

²⁰ "Šetnja Zagrebom. Posjet generalnog sekretara OUN našem gradu", *Večernji list*, 12. srpnja 1987.

²¹ "Oživjela legenda", *Večernji list*, 27. lipnja 1987. str. 6; "Legenda ovjenčana broncom", *Vjesnik*, 1. srpnja 1987:7; "Sreća u Mandinu vrelu", *Večernji list*, 5. srpnja 1987:5.

²² *Vjesnik*, 9. srpnja 1987:11.

U *Vjesniku* od 15. srpnja 1987. novinar I. Šikić objavio je tekst pod nazivom "Legenda o Mandi":

"Mandušo, zagrabi!

Kratkom rečenicom začela se davnih stoljeća legenda što nesmanjenim žarom živi i danas. Štoviše, upavo su posljednja zbivanja oko najpoznatijeg zagrebačkog zdenca zazvala duh prošlosti i otpuhala prašinu s knjiga o manduševačkoj legendi. U jednu od njih je u prošlom stoljeću Ivan Krstitelj Tkalčić, poznati gradski povjesničar, prebendar i arhivar stolne crkve, pretočio usmenu predaju što su je Zagrepčani prenosili s koljena na koljeno.

U davna vremena, kaže legenda, na mjestu gdje počiva Zagreb bila je pustinja kojom je vladala strašna suša. Kada je ban s vojskom prolazio tim krajevima, ljudi su klonuli od žeđi. Na jednom mjestu usred pustinje ban se zaustavi, zabode mač u suhu ispucalu zemlju iz koje odmah pokulja vrelo bistre vode. Zatim ban usklikne žednim vojnicima:

- Zgrabite!

Istovremeno ban ugleda djevojku, koja je stajala pored izvora i reče čuvenu rečenicu. Prema predaji, djevojka pruži žednom banu vode, a Zagreb i Manduševac dobiše imena.

Manduševac je uistinu bio duša grada pa je legenda oživljavala u mnogim presudnim godinama zagrebačkog zdenca - poput 1852., kada je potok zatran (izvor je, naime, bio pri kraju Bakačeve), a cijevi zamijenile kлокot vode. Zdenac je dobio novo lice: okružili su ga željeznom ogradom, a u sredinu postavili kandelabar s pet svjetiljaka. Ali, već 1878. ispijena je i posljednja čaša manduševačke vode - izvor je potekao prema kanalizaciji. Zatrpavanjem zdenca 1895. odigrao se posljednji čin manduševačke tragedije. Ostala je Manda i "Zgrabite, Mandušo..."

Ovaj je tekst višestruko zanimljiv: prvo to uopće nije Tkalčićev tekst već je napravljen prema njemu. Novinar je ipak površan i koleba se između dvaju usmenoknjiževnih termina: u naslovu piše legenda (što može biti i urednička intervencija), a u tekstu se sustavno spominje predaja. Ne bih to napomenula da to nije najčešća pogreška: o predajama se kao o usmenoknjiževnoj vrsti izvan kruga stručnjaka ne zna ni što su ni kamo zapravo spadaju. Stoga se stari tekstovi, poglavito oni koji kazuju o podrijetlu grada, o postanku crkava ili važnih zgrada ili pak o znamenitim povijesnim osobama najčešće nazivaju legendama. (U ovome se novinskom tekstu prvi puta pojavio uopće naziv predaja!)

I Hrvoje Hitrec, primjerice, kad književno obrađuje poznate zagrebačke predaje prema izvornim predlošcima, svoju knjigu naziva *Zagrebačke legende*.

Novinski članak o Mandi ima ironičan pomak, ne drammatizira priču s Mandom i žednoj banovoj vojsci niti joj daje afektivno, emotivno

obilježje kao što to radi usmena tradicija. Svoju distancu prema tradicijskoj patetici izriče riječima: "Istovremeno ban ugleda djevojku, koja je stajala pored izvora i reče čuvenu rečenicu." Taj je pomak zgodan jer je duhovit i ne devalvira predaju; reinterpreтира je prema ukusu svoga doba pa je u istom stilu i završava: naslovom i refrenom onodobnoga neobično popularnoga šlagera M. Mihaljevića i V. Šiljka - *Zagrabi, Mando, zagrabi!*

U *Vjesniku* od 25. srpnja 1987., u *Panorami subotom*, objavljena je poprilično prigodničarska pjesma hrvatskoga pjesnika Slavka Mihalića *Manduševac* u kojoj se spominje i tradicija.

Stoje uokrug, šute i - vide.
Poneko siđe niza stube i baci kovanicu
u vodu ili na kamen u sredini,
onda se vrati ili ne vrati.
Stranac u gradu rado bi doznao
što se zapravo vidi, kad je toliko
vidljivo da se i ne mora vidjeti.
I on baci novčić i zbunjen osjeti
kako mu se ruka, bacajući,
hoće istrgnuti. Pita se u čudu:
kakvim me to slatkim ustima
dotaknula voda, kakvim me je to
dubokim očima pogledao kamen?
A onaj bi mu dječak, što je naglo
osjetio žeđ, ali i snagu da je odmah
ne popusti, lako mogao reći,
kad bi bio načistu s riječima:
ovdje je Prolaz. Na tome skromnom
mjestu, nedavno iskopanom za velikih
radova, Manduševcu, možeš vidjeti
kako je povijest samo veliko
šetalište. I nemoj se čuditi
kad začuješ šum vesala: mnogi su ovuda
ušli i još će mnogi izići. Ovdje su nam
mrtvi blizu poput košulje.

Dva tjedna kasnije, kad je glavna bura i oko Univerzijade i oko Manduševca splasnula i kad su Zagrepčani ipak dobrim dijelom otišli i na more, 12. kolovoza 1987. u *Vjesniku* Rada Vnuk pod naslovom *Augusta Manduševićijana* objavljuje kulturološku analizu čitavoga fenomena u kojoj objavljuje relativno slobodno interpretirana dva Tkalčićeva teksta predaje (koju naziva legendom):

"Naravno, uz vrelo se vezuje i legenda po kojoj je, tko zna kad i koji, prolazio tim mjestom ban u vrijeme velike suše. Ugledavši na izvoru djevojku s krčagom, reče joj ban: 'Zagrabi, Mandušo!'

Odnosno postoji i još jedna verzija iste legende kao i obično: U vrijeme te iste suše ban je, prolazeći tuda zabo mač u suhu zemlju iz koje je prokuljala voda, a ban je vojnicima svojim rekao: 'Zagrabite!'"

U članku se navode i glasine što su se tih dana proširile gradom, pa u tekstu dalje stoji:

"Donedavna nije bila poznata nikakva druga priča o toj temi. Sada se pojavljuju nove, i to opet likovne. Prva kaže da se na izvoru u posljednje vrijeme već dva puta pojavila 'sveta Manda' i ovo je priviđenje tipičan bapski proizvod iz domaće radinosti. Druga je iz kiparske radionice i nalazi se u izlogu obližnje knjižare uprizorena također kao 'sveta Manda' sa željom, valjda, da se iz izloga naseli na onu besmisleni kamenčinu usred zdenca."

Autorica, nažalost nije imala osjećaja za folklorne fenomene: prva priča očito nije neko ozbiljno vjerovanje već spada u područje modernoga gradskog pričanja i "po svoj je prilici nečija duhovita replika na euforiju oko Manduševca uz asocijaciju na Gospina prikazanja u Međugorju. Bilo kako bilo - i to je oblik modernoga gradskoga pričanja (Bošković-Stulli 1991:74).

Sva su ova emotivno vrlo angažirana događanja i pričanja predaje o Mandi, o imenu i postanku grada Zagreba ovdje neodvojiva od masovnih medija. Masovni su ih mediji pothranjivali, a priče su im se vratile kao bogata jeka. Te i takve priče u svim svojim pojavnostima pripadaju suvremenim gradskim fenomenima i nisu nimalo zanemarive u istraživanjima usmene tradicije.

Etnolozi prepoznaju u događanjima oko Manduševca "skup radnji s izrazito ritualnim karakterom" i prvenstveno ih zanima običaj darivanja vode (Prica 1991:219—224).

Međutim, ono što doista odudara od svih dotadašnjih iskustava - i iz etnološke literature i iz osobnih terenskih istraživanja - jest ogromna količina i papirnatih novčanica i kovanica koje se ubacuju u vodu. Te novčanice postaju gradskim problemom jer ne postoji adekvatno mjesto u gradu gdje bi se mogle sušiti, a kovanice pohraniti. Tako "bezazleni običaj koji potpada pod klasičnu etnološku interpretaciju magije simboličke žrtve, vezanu u suvremenom svijetu uz turističku kulturu, ovdje doživljuje zanimljivu mutaciju" (Prica 1991:223).

Autorica promatra čitav 'slučaj Manduševac' kao podivljali običaj triju razina: građana, koji su se sudarili s nemoći i nesnalženjem gradske uprave, i neshvatljivom medijskom kampanjom. Stoga i običaj bacanja novčića za sreću u Manduševac interpretira kao njegovu parodiju jer "prizore razdraganog građanstva koje učestvuje u kreiranju identitetnog simbola svoga grada, u gradskim novinama vremenom zamjenjuju opisi nelijepe gomile" (Prica 1991:223).

Ne bih se složila samo s takvim donekle jednosmjernim stajalištem. Vjerojatnijim mi se čini da su građani pred probuđenim starim vreloom na središnjem trgu svoga grada, na mjestu o kojemu predaja kazuje da je rođen Zagreb, željeli javno iskazati i pripadnost i ljubav prema gradu i onoj njegovoj tradiciji koja je posljednjih pedeset godina bila sustavno zatirana. Možda otuda toliko mnoštvo ljudi i danju i noću i tako mnogo novca.²³ Velike političke i društvene promjene, koje će u Hrvatskoj uslijediti samo tri godine poslije spomenutih događanja, kao da su na neki način već bile anticipirane u događanjima oko Manduševca. U tom slijedu valja promatrati i postupak hrvatskog predsjednika Tuđmana, koji je 30. svibnja 1994., na Dan državnosti, pred televizijskim kamerama u zdenac Manduševac ubacio simbolički, radi sreće, prve hrvatske kovane kune.

Danas je Manduševac samo zdenac iz čije je sredine ipak maknuta kamena kocka smutnije. O starini njegovoj svjedoči tek nekoliko starih kamenova što su uzidani među nove ploče oko zdenca. U novinama se ne pojavljuje često.

Aktualizaciju predaje i mogućnost njezine uporabe u različitim kontekstima i medijima, pa i tumačenju najsuremenijih političkih događanja u Hrvatskoj pokazuje duhovita karikatura (gotovo kratak strip) Srećka Puntarića, Felixa, objavljena u *Vjesniku* 16. veljače 1995. Pokušat ću je opisati: Na Manduševcu su se sastala dva vojnika pripadnika snaga UN. Jedan grabi velikim vrčem vodu iz Manduševca i pije, a drugi ga pita:

- Zašto ločeš tu vodu iz Manduševca?

- Ti izgleda nisi čuo za onu staru poslovicu: Tko se jednom napije zagrebačke vode, taj više ne odlazi iz Zagreba.

Ta se karikatura tada, u sklopu tadašnjih političkih događanja, mogla interpretirati i kao duhovito iskazan hrvatski strah da vojnici UN doista nikad neće napustiti Hrvatsku.

Sama predaja, međutim, reducirana je u ovom iskazu ne na poslovicu, kako to govori karikaturist, već na samo jednu rečenicu, čak sintagmu.

Majka Božja Kamenita

Jedna je osebujna skupina proznih tekstova sugestivno utjecala na usmeno kazivanje: bili su to tekstovi srednjovjekovnih mirakula, egzemplja, žanr u

²³ Postoje primjedbe da se u zdenac bacalo tako mnogo novca jer je bila velika inflacija pa je i najveća novčanica brzo bila potpuno obezvrijeđena te ljudima i nije bilo do toga novca. Međutim, do velike inflacije je došlo kasnije, kad je eventualno trebalo novac uložiti ili njime urediti Trg. Mislim da se novac prije svega bacao s mnogo emocija i ljubavi, što potvrđuju i brojne devize bačene u zdenac.

kojem se Majka Božja (a rjeđe koji drugi svetac) objavljivala vjernicima u izvanrednim životnim okolnostima pomažući im u nevolji. "Ta su se čudesa, prema rukopisnim i tiskanim knjižicama, mimo propovijedi narodu čitala" ili su ih u crkvama pripovijedali svećenici (Bošković-Stulli 1978:102). U usmenim pričanjima koja su nastala prema takvim tekstovima, čega je bilo i u barokno doba, oslabjela je izravna didaktična primjena egzemplja, ali se sačuvala poruka utjeha i nade. Fabula se tijekom vremena i usmena prenošenja adaptirala prema zakonitostima narodnih priča. Jedan od vrlo čestih i raširenih motiva tih kazivanja jest čudotvorno spasenje slike ili kipa Majke Božje iz požara ili neobične pojave vezane uz njezinu sliku.

Najpoznatija zagrebačka legenda o čudotvornoj slici Majke Božje govori o događaju što se zbio u Kamenitim vratima. Prvi je spominje Krčelić u *Annuama* i datira u 1731. godinu:

"Zagreb su zadesili krupniji požari. Prvi 31. svibnja 1731., koji je uništio veliki dio Gornjega grada i Kaptola. (...) Kod tog požara dogodio se spomena vrijedan događaj: posred plamena ostala je neoštećena slika blažene djevice Marije, koja se sada, zaslugom pobožne udovice nekog Modlara, štuje pod svodom gradskih vrata. Ta je slika stajala prije poviše Gradskih vrata. Posred plamena, čak iz pepela, pošto je potpuno izgorio okvir, nađena je čitava i neoštećena te je trećega dana izvučena iz pepela" (Krčelić 1952:549).

Udovica Modlar dala je pod svodom Kamenitih vrata podići oltar na koji je smjestila sliku. Oltar se tu nalazi i danas.

Šenoa u svojim *Člancima i kritikama* piše isto tako o čudesnom spasenju te slike od vatre i poziva na "staru tradiciju" kad govori o podmetnutom požaru, ali ga datira u 1674. godinu. Prema toj priči neki je prosjak iz osvete zapalio grad i izgorio je velik dio kuća, ali i nedograđeni toranj i dio crkve sv. Marka. Veli se, da je "vatra došla do 'Kamenih vrata' i da ju je ondje čudom obustavila slika Majke Božje, koja ima pod tima vratima crkvicu. Na slici pokazuju se još i sad ogorjeline. Zagrepčani zato toj slici iskazuju veliku čast" (Šenoa 1934:317). Šenoino pozivanje na tradiciju, pretpostavljamo usmenu, te datumska razlika u odnosu na Krčelićev prikaz čudotvornog spasenja slike Majke Božje Kamenite (u Šenoc se to dogodilo gotovo sedamdeset godina ranije) indirektno svjedoči da je legenda možda bila i starija od Krčelićeva svjedočanstva, a i o njezinu mogućem usmenom prenošenju i mijenjanju.²⁴

²⁴ Majka Božja iz Kamenitih vrata spasila je u priči *Majka Božja Kamenita i šljive* građane Zagreba i od Turaka (Marks 1994:71), sačuvala je i kćer Zagrepčaninu koji je 1930. na Jelačić placu ubio pandura (Marks 1994:95), posjetila je 1879. umirućeg dječaka u stanu iznad Kamenitih vrata (Jerand 1935:47–48).

U Kamenitim je vratima danas na zidu tekst legende, koji se djelomice podudara s Krčelićevim zapisom. Godine 1929. posebna je ekspertiza pokazala da je na slici nagorio donji rub i nešto manje gornji, te da je plamen lizao čak između slike i njezine podloge od jelovine.

Od 31. svibnja 1991. godine, o 260. obljetnici požara u Kamenitim vratima (prema Krčeliću), datum čudotvornoga spasenja te slike postaje službenim gradskim katoličkim blagdanom, Majku Božju Kamenitu kardinal Franjo Kuharić proglasio je zaštitnicom grada Zagreba, obnovljene su i procesije. Otada se svake godine 31. svibnja čudotvorna slika zagrebačke zagovornice odnosi u katedralu. Poslije euharistijskoga slavlja procesija s likom Majke Božje Kamenite prolazi Trgom bana Jelačića, Ilicom te Mesničkom do Kamenitih vrata, pod čije se svodove slika ponovno vraća. Ta slika kao da simbolično spaja nekad dva razdvojena grada, Kaptol i Gradec.²⁵

U dnevnom se tisku tom prigodom svake godine pojavljuju napisi, koji gotovo redovito spominju i legendu. Novinski tekstovi mogu biti i samo štura redakcijska informacija, gdje se tek naznačuje da je u proslavi spomenuta i legenda.²⁶ Katkad nema opisa aktualnoga događanja, već se samo evocira legenda i navode podaci o slici: o ekspertizi iz ovoga stoljeća koja je dokazala stupanj oštećenja u plamenu, te o njezinoj restauraciji. Primjerice, svečarske 1994. godine u *Vjesniku* je bilo pola stranice posvećeno tom događaju. Novinarski tekst, međutim, prepričava legendu uz podosta ležerno donesene navode iz Zagorkine dramatizacije vlastita romana *Kći Lotrščaka*, gdje se spominje i Manduša i veliča hrvatstvo.

---

²⁵ Procesije organizirane 31. svibnja u kojima se nosila slika Majke Božje Kamenite postojale su i prije Drugog svjetskog rata. U dnevnom su tisku, gotovo kao i danas, dobijale različit opseg i značenje. Broj redaka i pojedinačnih autorskih članaka posvećen tom događaju ovisio je o godini proslave (obljetnica ili tek jedna godina u povijesnom slijedu) i, još više, o profilu samih novina. Primjerice, 1934. godine (godina je izabrana slučajno) u *Večeri* od 30. svibnja u tekstu *Obljetnica krunidbe slike MBK u Kamenitim vratima*, najavljene su mise u njezinu čast (u kapeli u Kamenitim vratima te u Markovoj crkvi "pred svetom slikom"), te svečana večernja procesija s čudotvornom slikom, a potom koncert. *Novosti* tiskaju istovjetan, doslovan tekst kao i *Večer*, dok *Obzor* ne donosi nikakvu obavijest o tom događanju. Međutim, 1931. godine, kad se slavila dvjestota obljetnica čudesnog spasenja, u novinama su bile i iscrpnije obavijesti s detaljnim programom. Najdetaljnije, naglašeno afektivno, gotovo patetično o događanju su izvještavale *Novosti*, dok je *Večer* te događaje pratila samo putem škrtih, novinarski suhih i korektnih redakcijskih obavijesti.

²⁶ "Proslavljen blagdan zaštitnice Zagreba", *Vjesnik*, 1. lipnja 1995.

Krčelićev se zapis spominje kao istinito povijesno svjedočanstvo o događaju, koji je još više potaknuo priču.²⁷

O političkom iskorištavanju te lokalne tradicije u prošlosti svjedoče novinski napisi o boravku kralja Aleksandra i kraljice Marije u Zagrebu prigodom proslave dvjestote obljetnice čudesnog spasenja Majke Božje Kamenite. Tom su prigodom Majka Božja Kamenita i Isus okrunjeni: nadbiskup Bauer im je na glave stavio zlatne krune s draguljima, koje su otada postale sastavnim dijelovima slike.

"Kraljica Majka darovala je za njezin ukras [misli se na Majku Božju Kamenitu, moja nap.] prekrasno biserje baštinjeno iz riznice očinskog kraljevskog doma. (...) Kralj je tom prigodom rekao: 'Ona (Majka Božja) je naša opšta Majka'" (Jerand 1935:47).

Znakovito je i da je kraljevski par došao tom prilikom u Zagreb drugi puta te iste godine, 1931., samo da bi prisustvovao proslavi tog velikog jubileja. Novine su vrlo iscrpno pratile kraljev boravak u Zagrebu.

"Stoga je već od rana jutra vladala i u gradu neobična uzbuđenost, kao kad se očekuje kakav velik i vanredan ali drag događaj. Hiljade i hiljade školske omladine, koja je imala sudjelovati u toj rijetkoj religioznoj gradskoj i nacionalnoj svečanosti, pojačavala je svojim čistim srcem i iskrenim zanosom svečano raspoloženje i naročito značenje današnjega dana. Vedar, sunčan dan omogućio je, da se zasnovani program u cijelosti i provede. Dok su se gradski podnačelnik g. Antun Mahnik s gradskim zastupstvom i činovništvom, zatim čitav Odbor za jubilej Majke Božje te izaslanici mnogobrojnih zagrebačkih društava oko 8 sati ujutro sabrali u Kamenitoj kuli da uz veliku pratnju ženske mladeži u narodnoj nošnji i bjelimi ovrše prenos slike Majke Božje iz Kamenitih vrata na trg Stjepana Radića (...) Sliku i krunu pratilo je mnoštvo djevojčica u bjelini i u narodnoj nošnji, mnogi s ljljanima i palmama, zelenim i zlatnim girlandama, svježim cvijećem, vijencima itd. Napred su djeca nosila grb grada Zagreba. U povorci bilo je čitavo gradsko zastupstvo i činovništvo sa zastavom grada Zagreba, brojna društva, više glazba i dr. (...)" (Novosti, 1. juna 1931:2).

Slijedi detaljan opis povorke, kojoj jezgru čine "djevojčice u narodnoj nošnji i bjelini" i potom svečanosti krunjenja. "Prije nego je započela svečanost, Njihova Veličanstva su zaželjela, da izbliza vide sliku Majke Božje, koja je pred 200 godina spasena iz strahovitog zagrebačkog požara. Sliku im je prikazao gradski čelnik dr. Srkulj. Kraljica je sliku izljubila. Vladarski par je s interesom razgledao sliku, naročito mjesta gdje je od požara i izbodena" (Novosti, 1. juna 1931:2). Legenda se spominje kao

²⁷ "Majka Božja na Kamenitim vratima! Ostani u toj kuli s nama, na sve vjeke vjekova! I dolazit će k tebi hrvatske duše, da prime utjehu jadu svome, potporu nadama svojim, zaštitu od pogibelji i zlotvora svojih!... I tebe slaviti će naš grad rođeni, dragi, dok u njemu bude roda hrvatskoga!"; "Iz pepela i praha digoše sliku!", *Vjesnik*, 1. lipnja 1994:19.

stvarni povijesni događaj; sadržaj i tijek obljetničarske svečanosti najvećim su dijelom ipak bili podređeni boravku kraljevskoga para u Zagrebu i njegovu političkom cilju, kojemu je zagrebačka legenda bila tek ukrasom.²⁸

Narodna šestinska nošnja u koju su odjevene djevojčice i koja se tako često opetovano spominje u novinskim izvješćima, samo je dekorativni element monumentalne proslave, ali i lokalna 'folklorna' oznaka grada.²⁹

Za te su svečane dane 1931. godine Velimir Deželić, sin i Božidar Širola napisali igrokaz *Majka Božja Kamenitih vrata. Zagrebački misterij (pučka svečana gluma)*. Bila je to prva režija Dubravka Dujšina, a dirigent je bio M. Pozaić. Glavne su uloge igrali prvaci zagrebačke drame: A. Kernic, B. Kraljeva, F. Sotošek, D. Dujšin, B. Tepavac i drugi. Dan uoči premijere *Novosti* su pisale:

"I libretista dr. Velimir Deželić, sin i kompozitor dr. Božidar Širola nastojali su da iznesu taj život što vjernije i realnije. Obredi zatvaranja vrata, život u radionici, pjevanje popijevaka uz rad i pjev noćobdije i hvale Marijine, sve je to izrađeno prema zapisima koji su nam se sačuvali iz onoga doba, da nam tako što vjernije prikažu kulturno središte u kojemu se radnja odigrava" (*Novosti*, 30. svibnja 1931:7).

Pozivanje na povijesni događaj ovjeren u dokumentima, ljetopisima ili kronikama pripada inače žanru legende. Ovo isticanje vjerne rekonstrukcije svakodnevna života onodobnoga grada i njegovih običaja u predstavi, potaknutoj legendom drukčije je i pripada dramskom pristupu. Svečana praizvedba misterija održana je ispred crkve sv. Katarine, gdje je za tu prigodu podignuta pozornica za 1300 gledatelja. Brojni ugledni Zagrepčani promatrali su predstavu s prozora Kulmerove kuće. Među ostalima bili su nazočni ministri, odbor za proslavu jubileja na čelu s gradskim načelnikom, visoki kler na čelu s nadbiskupom Bauerom.

²⁸ Boravak cara i kralja Franje II. i supruge mu Katarine 1818. u Zagrebu, promatran kao manifestacija folklorizma, analizira M. Hošković-Stulli (1983:209–210). Evidentne su podudarnosti u dekoru političkoga rituala prema obojici suverena.

²⁹ Postojala je, kao što je već rečeno, dosta velika razlika u novinskim prikazima boravka kraljevskoga para u Zagrebu. *Novosti* su i sljedećih dana iscrpno izvještavale o gotovo svakom satu što su ga kralj i kraljica proveli u Hrvatskoj, dok je *Večer*, zagrebački list, donosio samo kratke, redakcijske vijesti. Za njega je taj događaj bio tek jednim u nizu gradskih zbivanja. Upozoravali su "općinstvo da ne bude panike na Katarininom trgu" jer će se tijekom predstave *Zagrebački misterij* "vikat, zvonit i trubit na vatru". Uredništvo je veću pozornost tih dana, sudeći prema broju redaka i veličini naslova u novinama, pridavalo događajima objavljenim pod velikim bombastičnim naslovima poput *Tučnjava zbog jedne partije domina*, *Tražičan završetak pustolovine jedne Zagrepčanke*, *Smrtna nesreća u Šenoinoj ulici* i slične vijesti crne gradske kronike (*Večer*, 30., 31. 5.; 1.6. 1931.).

Ista je predstava ponovno izvedena tek 1994. godine, kad je Zagreb slavio devetstotu obljetnicu svoga prvoga spomena i kad ga je prvi put posjetio Sveti Otac. Predstava je igrana uvečer uoči Papina dolaska, a službeni je sastav publike bio adekvatan onome od prije punih šezdeset godina: uz kardinala Kuharića bili su nazočni apostolski nuncij u Zagrebu, zastupnici hrvatskoga Sabora na čelu s predsjednikom Nedjeljkom Mihanovićem, potpredsjednici hrvatske Vlade, predstojnik ureda Predsjednika Republike, ministri, zagrebački gradonačelnik i ugledni građani. Redatelj je bio Krešimir Dolenčić, a dirigent Vladimir Kranjčević.³⁰

Tekst misterija temelji se na Krčelićevu zapisu o čudotvornom spasenju slike Majke Božje. Radnja se događa upravo te kobne noći kad je buknuo požar, a kao lik se pojavljuje i udovica Modlar; sliku spašava njezina kći.³¹ Predstava je igrana na otvorenom, pred portalom barokne crkve sv. Katarine, poput kakva srednjovjekovna prikazanja, u neposrednoj blizini Kamenitih vrata. Nakon predstave povorka je s kardinalom Kuharićem na čelu krenula na Kamenita vrata, gdje se pred likom

³⁰ Izvedba iz 1994. godine zapravo je tek druga izvedba toga teksta uopće. 1931. nije mogla biti reprizirana zbog kiše, premda je u novinama bila najavljivana i preporučana: "sve što voli naš stari Zagreb ne smije propustiti a da si ne pogleda 'Misterij Majka Božja od Kamenitih vrata', koji dočarava život, slike i čar starog Zagreba prije 200 godina." Slijede upute o nabavi i cijeni ulaznica (*Večer* 1931: 6.6.).

³¹ Tekst legende pretočen je u pjesmu, koju pjeva djevojka koja je na zgarištu našla sliku. Djevojka pjeva i o darovima kojima će sljedećega dana biti slika čašćena, poziva na međusobnu ljubav i blagost, a govori i o darovima koje Majka Božja Kamenita poklanja ljudima. Tekst je sljedeći:

Iz garišta, ugljevlja, pepela, // ruševina, prašine i blata, //
netaknut sam Gospin lik iznijela, // sliku Majke od Kamenitih vrata. //
Tri je dana // bila zapretana, // sakrivena // sveta slika Njena. //
Treći dan nam uskrсну, i tu je! // Tko je tvrd, pa da se ne raduje //
Zagrebačkoj dragoj zaštitnici // hoćemo da sutra oltar damo, //
srebrn okvir Njenoj svetoj slici. // Povrh svijeća, // nakita i cvijeća, //
Gospa traži // uzdarja još veća. //
Majka Božja od Kamenitih vrata // traži srca zagrebačka zlata. //
Što će Gospi onaj mramor hladni, // što će željezna ograda, //
kad smo nevrijedni i jadni, // puni grijeha, nedaće i gada. //
Vene cvijeće, // trnu naše svijeće // od hladnoće // našeg srca zloće. //
svud je studen i pustoš i tama, // jer ne živi Isus Bog u nama. //
Od Kamenitih vrata odvjernica // ne napušta nikada čovjeka, //
od Kamenitih vrata pomoćnica // bdi je nad njim uvijek i do vijeka. //
Tko se kaje, // prigodu mu daje, // da što zbori // u djelo pretvori. //
Dobrim djelom dušu iskupimo! // Dobrim djelom oltar iskitimo! //
Pomoć bližnjemu dajmo, pohitimo! // Grička vrata noću otvorena, //
Grička srca bližnjem ponuđena; // Grič i Kaptol kao brat uz brata... //
To je čudo od Kamenitih vrata: //

Kamenita sveta je Djevica // jednom gradu jedna zaštitnica!

U katalogu što je tiskan uz izvedbu iz 1994. godine, donosi se i pjesma Dragutina Domjanića *Pri Kamenitih vratu*. Domjanićeva pjesma ne spominje legendu.

zaštitnice Zagreba molilo. Već i izbor zagrebačke legende i njezina svečana dramatisirana izvedba večer uoči Papina dolaska u Zagreb, pokazuje ljubav grada prema vlastitoj tradiciji.

Slika je iz Kamenitih vrata prenesena i na hipodrom, na oltar, gdje je bilo priređeno središnje euharistijsko slavlje, koje je predvodio Sveti Otac. "Neposredno prije dolaska Svetog Oca na hipodrom mnoštvo vjernika slavilo je Majku Božju, kraljicu, zaštitnicu i odvjetnicu Hrvata, što je bilo vezano s ukazanom čašću Majci Božjoj od Kamenitih vrata, zaštitnici grada domaćina, čiji je lik bio nazočan na procesiji uoči euharistije."³² Na početku euharistijskoga slavlja zagrebački je nadbiskup, kardinal Franjo Kuharić, uputio Svetom Ocu pozdrav dobrodošlice i "zahvalio što se uključio u završnu proslavu našeg velikog jubileja 900. obljetnice zagrebačke biskupije". U svojem je pozdravu i kardinal spomenuo čudesno spasenje slike iz požara: "Sveti Oče, slaveći svetu misnu Žrtvu na ovom oltaru pred likom Majke Božje od Kamenitih vrata, koji je prije 263 godine u požaru grada ostao nepovrijeđen, podignite svoje blagoslovljene ruke i blagoslovite sve nas, cijeli naš narod i domovinu našu Hrvatsku u koju doseliše naši pradjedovi iz Bijeće Hrvatske koja je bila 'semper fidelis'."³³

U svojoj je propovijedi Papa grad Zagreb i sve Hrvate preporučio zagovoru Majke Božje Kamenite: "Cijeli ovaj dragi narod preporučam zagovoru Presvete Djevice, toliko čašćene u ovoj Nadbiskupiji i cijeloj Hrvatskoj. Majka Božja od Kamenitih vrata, zaštitnica grada Zagreba, neka utvrdi nakane koje ova obljetnica budi u dušama pastira i vjernika tako slavne Crkve."³⁴

U višestoljetnoj povijesti Zagreba vjerojatno nikad toliko žitelja nije izašlo na ulice i trgove kao toga dana kad je došao Papa. Bio je to događaj nabijen emocijama, događaj koji je ostao zapisan u povjesnicu i grada i države.

U toj želji za predstavljanjem i iskorištavanjem zagrebačke tradicije možemo prepoznati oblike i manifestacije folklorizma, što znači da se pojave koje su živjele u lokalnom i regionalnom okviru i imale svoje uže funkcije i značenje, izdvajaju iz tog okvira, mijenjaju i podvrgavaju novim funkcijama, primjerice političko promidžbenim. Te perspektive, vjerska, sentimentalna, zavičajna i politička, međusobno se prožimaju, preslojavaju, jedna izrasta na drugoj, sukobljuju se, ali jedna bez druge ne bi mogla postojati.

³² "Kruna ponosa i dostojanstva Hrvatske", *Vjesnik*, 3. rujna 1994:3.

³³ "Euharistijsko slavlje na Hipodromu: pozdrav kardinala Kuharića Svetom Ocu", *Vjesnik*, 3. rujna 1994:4.

³⁴ "Propovijed Svetog Oca. Bog zovc na put jedinstva i mira", *Vjesnik*, 12. rujna 1994:5.

Međutim, postoji i druga, untrašnja ljudska potreba za ponovnim oživljavanjem i prikazivanjem tradicijskih sadržaja; to je istodobno i nostalgija za izgubljenom ili zaboravljenom zavičajnom tradicijom, i potreba da se ta ista tradicija, koja predstavlja identitet, simbol, osobnu kartu grada, obnovi, nastavi, udovoljavajući i ljubavi prema gradu i osjećajima nacionalnoga ponosa i iskazivanju religioznosti.

Te je 1994. godine hrvatsku sadašnjost još uvijek obilježavala nesigurnost, u susjednoj je Bosni i Hercegovini trajao rat "a u okrilju te nesigurnosti i nacije i države, svjedoci smo nastojanja da se prepozna i/ili iznađe vlastito kulturno-povijesno nasljeđe, koje može poslužiti ujedinjavanju i legitimaciji nacije i države, odnosno pri stvaranju hrvatskoga identiteta". (...) Bilo je to razdoblje intenzivnog "traženja i uobličavanja hrvatskoga identiteta, pri čemu se velika važnost pridaje nacionalnom" (Čapo Žmegač 1994:9).

Smatram da u obje navedene pojave folklorizma ima elemenata i ljubavi i politike. Dramatizirani je prikaz gradske legende, iako izveden u povodu dolaska kraljevske obitelji u Zagreb, nedvojbeno iskaz i ljubavi i ponosa Zagrepčana prema vlastitome gradu i njegovoj tradiciji, a dekor i politički protokol prema kojemu su se odvijale ostale tadašnje svečanosti, pripadaju politici. Boravak srpske kraljevske obitelji u Zagrebu i darivanje Majke Božje Kamenite bisernom ogrlicom služilo je ipak više njihovoj političkoj promidžbi.

U događanjima oko predstave izvedene uoči i u povodu dolaska Svetog Oca Pape, unatoč zamjetnom političkom kontekstu, prije svega je izražena ljubav žitelja ovoga grada prema tradiciji, prema Zagrebu, a prije svega prema gostu.

NAVEDENA LITERATURA

- Bausinger, Hermann. 1969. "Folklorismus in Europa. Eine Umfrage". *Zeitschrift für Volkskunde* 65:1–8.
- Bonifacić Rožin, Nikola. 1960. — 1980. *Bijeli Zagreb grad*, rukopisna zbirka.
- Bošković-Stulli, Maja. 1978. "Usmena književnost". U *Povijest hrvatske književnosti*, 1. Zagreb: Liber - Mladost, 7–353, 641–651.
- Bošković-Stulli, Maja. 1983. "O folklorizmu". U *Usmena književnost nekad i danas*. Beograd: Prosveta, 209–249.
- Bošković-Stulli, Maja. 1991. "Tradicijsko pričanje u gradu". U *Pjesme, priče, fantastika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske - Zavod za istraživanje folkloru, 64–75.
- Čapo Žmegač, Jasna. 1994. "Plaidoyer za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji". *Etnološka tribina* 17:7–23.

- Čitanka za pripravni i niži odio šegrtskih (zanatičkih) škola. 1926. Žiga Beer, Dragutin Nemet i Ferdo Nikolić, ur. Zagreb.
- Hitrec, Hrvoje. 1994. *Zagrebačke legende*. Zagreb: Turistkomerc, d.d.
- Hitrec, Hrvoje. 1994a. *Zagreb - hrvatska prijestolnica*. Biblioteka "Hrvatski gradovi". Zagreb 1:15–24.
- Jerand, D. 1935. *Šetnja Zagrebom pet dana*. Povijesne crtice. Zagreb: Tisak zaklade tiskare *Narodnih novina*..
- Klaić, Nada. 1982. *Povijest Zagreba, knjiga prva (Zagreb u srednjem vijeku)*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Krčelić, Baltazar Adam. 1952. *Annuae ili historija (1748–1767)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Marks, Ljiljana. 1994. *Vekivečni Zagreb. Zagrebačke priče i predaje*. Zagreb: AGM.
- Moser, Hans. 1962. "Vom Folklorismus in unserer Zeit". *Zeitschrift für Volkskunde* 58:177–209.
- Moser, Hans. 1964. "Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde". *Hessische Blätter für Volkskunde* 55:9–57.
- Prica, Ines. 1991. "Dossier 'Manduševac'. The Ritual Manipulation of Money in Contemporary Zagreb". *Studia Ethnologica* 3:219–224.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1991. "Istinski ili lažni identitet - ponovno o odnosu folkloru i folklorima". U *Simboli identiteta*. D. Rihtman-Auguštin, ur. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, 78–89.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1992. "O konstrukciji tradicije u naše dane. Ritualni, simboli i konotacije vremena" *Narodna umjetnost* 29:25–43.
- Sijerković, Milan. 1995. "Hrvatski vremenari" (podlistak). *Vjesnik*, 31. svibnja do 4. lipnja.
- Šenoa, August. 1933. *Pjesme*. knjiga X. Milan Šenoa i Slavko Ježić, ur. 2. izd. Zagreb: Binoza.
- Šenoa, August. 1934. *Članci i kritike (Pabirci o crkvi svetoga Marka)*. knjiga XIV. Antun Barac, ur. Zagreb: Binoza.
- Šanjek, Franjo. 1994. "Devet stoljeća Zagrebačke biskupije" (podlistak). *Vjesnik* 3.—7. studenoga.
- Šimčik, Antun. 1933. "Zagrebački Manduševac u narodnim pjesmama". *Hrvatska revija* 9:541–542.
- Tkalčić, Ivan. 1889. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske*. Sabrao i troškom toga grada na svijet izdao Ivan Krst. Tkalčić. Svezak prvi. (Izprave: 1093.—1399.). Zagreb: Brzotiskom K. Albrechta.
- Zagorka, Marija Jurić. 1989. *Kei Lotrščaka. Čarobna priča o Manduši zlatokosoj i postanku slavnog kraljevskog grada na sedam kula*. Zagreb: Mladost.
- Zagreb. *Glasilo društva Zagrepčana* (1933.—1944.)

ZAGREB ORAL TRADITION BETWEEN LOVE AND POLITICS

SUMMARY

Dunja Rihtman-Auguštin has very often discussed the "usage of folklore" outside of its original context, and its usage for explicitly political purposes.

The manifestations of folklore are more often associated with folk dance and music and national costumes or the performance of custom, which is understandable, because these folklore forms enable, or even demand, public presentation. Oral literature seems to remain aside and untouched by the processes of folklorization. Two examples from Zagreb -- oral traditions about Manduševac well and legend about the Holy Virgin Kamenita -- which are starting points for discussing the manifestation of folklore research, partly disprove this statement.

Historical testimonies describing Manduševac well, which are also connected with the name of the city and its founding, as well as oral traditions, are cited and discussed -- from the earliest to recent records, together with the literary usage of oral tradition in works of Croatian writers. The re-opening of the well after almost a hundred years and all the events that were influenced by the re-opening, especially the media coverage, are being researched as folklore phenomena. The feelings of belonging to the city and love for the city, city symbols and the tradition that have been systematically eradicated during the past fifty years are publicly expressed through those events.

The second part analyzes the usage of the local legend about the miraculous saving of the painting of Holy Virgin Kamenita, the patroness and advocate of Zagreb and its citizens, in the context of two celebrations: the two-hundred-years anniversary of the miraculous saving of the painting, held in 1931, and the 900th anniversary of the first mention of the city of Zagreb, held in 1994. The royal family was present at the first, and Holy Father at the second celebration. One can recognize the forms of folklorism, but also its different perspectives -- religious, sentimental, local, and political in the aspiration to represent, but at the same time to use Zagreb's oral tradition for political purposes. They intermingle, overlap, grow one from another, conflict one another, but cannot exist without each other. In revival and presentation of one part of one's own legendary history in honour of Holy Father's arrival, there is also love of Zagreb's citizens for tradition, the city, and, most important, the guest. The Serbian royal family's stay in Zagreb and their gift -- a pearl necklace -- to the Holy Virgin Kamenita were done only for reasons of their political propaganda.

(Translated by Sanja Kalapoš)